

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ
З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ
В УМОВАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО
ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-211М групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Варпахович Анжеліка Анатоліївна

Керівник: доктор філос. н., професор
Костючков Сергій Карпович

Рецензент: координатор напрямку МК Херсон від
організації Альянс громадського здоров'я
Воротинцев Сергій Юрійович

Івано-Франківськ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	7
1.1. Діти з ментальними порушеннями як специфічна соціально-педагогічна категорія.....	7
1.2. Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в світлі сучасних концепцій соціальної роботи.....	14
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА.....	20
2.1. Проблеми освіти дітей з ментальними порушеннями – закордонний досвід та вітчизняна практика.....	20
2.2. Організація соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в спеціальних освітніх закладах.....	26
2.3. Програма корегувальної ігротерапії з дітьми-аутистами під час війни	31
ВИСНОВКИ.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

Актуальність дослідження. Питання соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями набуло особливої актуальності в сучасних умовах реформування системи освіти. Інклюзія стає основною вимогою до освітніх програм, спрямованих на дітей з особливими освітніми потребами. З кожним роком зростає кількість дітей, які мають ментальні порушення різного ступеня важкості, таких як аутизм, синдром Дауна, розлади уваги з гіперактивністю тощо. У зв'язку з цим, сучасна освіта стикається з викликами щодо створення таких умов, які б забезпечували цим дітям не лише академічні знання, а й розвиток соціальних, емоційних та поведінкових навичок.

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями стає невід'ємною частиною їхнього навчального процесу, адже саме завдяки цілеспрямованій роботі соціальних працівників і педагогів діти можуть адаптуватися до умов навчання та інтегруватися у суспільство. Важливо також враховувати роль родинного оточення та взаємодії соціальних служб із батьками, які потребують підтримки та консультацій щодо виховання таких дітей.

Актуальність цього дослідження зумовлена також тим, що на сьогодні в Україні існує певний брак систематизованих підходів до соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища. Незважаючи на прогрес у створенні інклюзивних шкіл та класів, недостатньо розроблені індивідуальні програми соціальної адаптації для дітей з різними формами ментальних порушень.

Сучасна система освіти потребує вдосконалення механізмів роботи фахівців, які безпосередньо займаються соціальною підтримкою цих дітей. Це стосується як навчальних закладів, так і спеціалізованих центрів, які працюють з дітьми з ментальними порушеннями. Також

важливо забезпечити доступ до сучасних методик і технологій, які сприяють соціалізації та розвитку дітей, відповідно до їхніх індивідуальних потреб.

Таким чином, дослідження питання соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища є надзвичайно важливим як з наукової, так і з практичної точки зору. Результати цього дослідження сприятимуть покращенню якості навчання та соціальної підтримки таких дітей, а також розширенню можливостей для їхньої успішної інтеграції в суспільство.

Проблематикою соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища в тому чи іншому напрямку займаються такі вітчизняні науковці як Г. Варіна, В. Василенко, О. Виноградова, А. Душка, Т. Журавель, З. Кияниця, О. Коваленко, О. Ковальова, Г. Кукуруза, А. Лучаківська, Н. Майструк, І. Матющенко, Н. Сайко, Т. Семигіна, О. Столярик, Г. Супрун, О. Федоренко, О. Царькова, Ю. Шевченко та інші.

Актуальність зазначеної проблеми зумовила вибір теми випускної роботи: **«Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри філософії, соціології та соціальної роботи «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09.2023 р. № 1, від 02.09.2024 р. №1), а також наказом по Херсонському державному університету.

Мета дослідження: проаналізувати соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання:

- дослідити специфічну соціально-педагогічну категорію «діти з ментальними порушеннями»;
- проаналізувати соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в світлі сучасних концепцій соціальної роботи;
- висвітлити проблеми навчання дітей з ментальними порушеннями з урахуванням закордонного досвіду та вітчизняної практики;
- розглянути організацію соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в спеціальних освітніх закладах;
- розробити програму корегувальної ігротерапії з дітьми-аутистами під час війни.

Об'єкт дослідження – процес соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища

Предмет дослідження – особливості організації та ефективність соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в спеціалізованому освітньому середовищі.

Для розв'язування поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження:

1. Аналіз наукової літератури – для вивчення теоретичних основ соціального супроводу.
2. Спостереження – для вивчення поведінкових реакцій дітей з ментальними порушеннями в освітньому середовищі.
3. Опитування та інтерв'ю – для збору інформації від соціальних працівників, педагогів і батьків щодо процесу соціального супроводу.

4. Емпіричний метод – для оцінки ефективності соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в освітньому процесі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що на рівні магістерської роботи досліджено особливості соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища. Авторкою розроблено Програму корегувальної ігротерапії з дітьми-аутистами під час війни.

Практична значущість одержаних результатів випускної роботи полягає в тому, що основні положення магістерського дослідження можуть бути впроваджені в освітніх установах для покращення соціалізації дітей з ментальними порушеннями, підвищення рівня їхньої адаптації та підтримки в освітньому процесі, що сприятиме формуванню толерантного середовища та зменшенню бар'єрів у комунікації.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол від 11.09..2023 р. № 1, від 02.09..2024 р. № 1). Результати дослідження стали предметом доповіді під час I Регіональної науково-практичної конференції «Теорія та практика соціальної роботи: досвід, сучасний стан, стратегії» для здобувачів вищої освіти та молодих науковців (03-04 грудня 2024 року, м. Івано-Франківськ), а також опубліковані у вигляді статті: **Варпахович А. А. Соціальний супровід дітей з аутизмом в умовах спеціалізованого освітнього середовища. *Магістерські студії: електронний альманах. 2024. Вип. XXIV. С.***

Структура випускної роботи: складається зі вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (42 найменування). Основний текст дослідження викладено на 42 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

1.1 Діти з ментальними порушеннями як специфічна соціально-педагогічна категорія

Нажаль, з кожним роком дітей з ментальними порушеннями стає все більше. Саме зараз в Україні широко запроваджується спеціальні освітні заклади, застосовується розгорнутий комплекс заходів, який передбачає оцінку потреб, шляхи вирішення, навчання та розвиток дітей вказаної категорії. Пропонуємо розглянути поняття «соціальний супровід» для кращого розуміння. Соціальний супровід – це важливий аспект соціальної роботи, що охоплює різноманітні теоретичні підходи і практичні стратегії для підтримки індивідів та груп в складних життєвих ситуаціях. У цьому контексті варто розглянути теоретичні засади вивчення соціального супроводу, їх складові та вплив на практичну діяльність.

Що ж таке ментальні порушення взагалі та як цей феномен інтерпретується сучасними, зокрема – вітчизняними дослідниками? На думку української ученої Н. Макарчук «Ментальні порушення розвитку – це категорія, що охоплює широкий спектр порушень розвитку: гіперактивність, аутизм, затримка психічного розвитку, межові незворотні порушення психічного розвитку, незворотні порушення розумового розвитку (внаслідок травматичних чи шкідливих факторів), розумова відсталість та інше. Загальним для ментальних порушень є неспецифічне функціонування психічної діяльності та/ або її порушення. Йдеться про особливості функціонування психічних функцій при ментальних порушеннях розвитку – сприймання, увага, уява, пам'ять, воля та, як наслідок, мислення та мовлення. Поряд з цим, невирішеною є проблема опису функціональності психічної діяльності при ментальних

порушеннях розвитку, компенсаторних зон розвитку, вторинних порушень особистості, діяльності та поведінки. Вочевидь, постає потреба в розробленні ефективних технологій діагностики, прогнозування, розвитку та превенції порушень становлення особистості, що виникають під впливом органічних уражень і незворотних дисфункцій психічної діяльності» [19, с.176].

Соціальний супровід визначається як – комплексні соціальні послуги в яких фахівці надають особам та сім'ям, які перебувають в складних життєвих обставинах, систематичну підтримку, щоб допомогти їм подолати труднощі [42].

«Словник професійної термінології для майбутніх фахівців сфери соціальної роботи» трактує соціальний супровід як «вид соціальної роботи, спрямований на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу» [30, с. 39].

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» у статті 1 надає таке визначення: «Соціальний супровід – робота, спрямована на здійснення соціальних опіки, допомоги та патронажу соціально незахищених категорій дітей та молоді з метою подолання життєвих труднощів, збереження, підвищення їх соціального статусу» [9, ст.1].

Отже розглянемо декілька теоретичних підходів до соціального супроводу. Як зазначає вітчизняний дослідник Н. Кривоконь «Системний підхід у соціальній роботі – узагальнений конкретно-науковий прояв методології, принципів, понять та методів системних досліджень проблем соціальної роботи. Він дає можливість виділити практичний, прикладний характер методики та технології соціальної роботи. Для соціального працівника та соціальної роботи в цілому, комплексність полягає в

розумінні взаємозв'язків різних зрізів соціальної діяльності та взаємодії з людиною, соціальною групою, сім'єю, прошарком населення, а також у баченні людини в контексті соціальних зв'язків та соціальних ризиків, комплексу соціальних девіацій та системи самозахисних заходів» [14., с. 37].

Психосоціальний підхід підкреслює важливість психічного здоров'я та емоційного благополуччя особи. Цей підхід акцентує на тому, що соціальний супровід має враховувати індивідуальні потреби клієнта.

Ефективний соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями є важливою складовою їхнього успішного розвитку та інтеграції в суспільство. Існує низка моделей соціального супроводу, розглянемо ключові .

Модель підтримки акцентує увагу на забезпеченні підтримки клієнтів у вигляді інформації, ресурсів і послуг. Модель підтримки передбачає активну участь соціальних працівників у процесі супроводу, що дозволяє клієнтам краще адаптуватися до соціальних змін. Модель підтримки учнів з особливими освітніми потребами – це «чітко узгоджений план дій для членів команди психолого-педагогічного супроводу, який спрямований на розвиток дітей з особливими потребами в умовах загальноосвітнього простору» [12, с. 110]. Соціальний супровід відбувається на трьох рівнях:

1. на першому рівні (загальна підтримка) відповідальним є вчитель;
2. на другому рівні (інтенсивна підтримка) допомогу надає асистент вчителя;
3. на третьому рівні (спеціальна підтримка) залучаються педагоги [12].

Модель залучення передбачає активне залучення клієнтів до процесу вирішення їхніх проблем. Можливо окреслити варіанти моделей включення дітей та молоді з особливими потребами.

1 Модель. Виконання соціально-педагогічних завдань через освітню діяльність гуртків (творчих об'єднань) соціально-реабілітаційного напрямку освіти, що включає розробку та впровадження в закладі відповідних навчальних програм, проєктів тощо.

2 Модель. Співпраця навчального закладу з установами для дітей з особливими потребами, такими як спеціалізовані навчальні заклади (дошкільні, загальноосвітні, навчально-виховні комплекси), оздоровчі центри, молодіжні центри реабілітації інвалідів тощо, з метою реалізації спільних проєктів, соціально-реабілітаційних програм та проведення різноманітних заходів для дітей з психофізичними порушеннями.

Третя модель. Створення навчального закладу (реабілітаційного центру, клубу тощо), спрямованого на «соціальну реабілітацію дітей з особливими потребами, де навчання дітей з інвалідністю може здійснюватися разом із здоровими вихованцями» [39, с.7].

Практична реалізація соціального супроводу є вирішальним етапом у забезпеченні якісної підтримки дітей з ментальними порушеннями. Від теоретичних основ до конкретних дій — кожен аспект соціального супроводу повинен бути адаптований до потреб дитини та особливостей освітнього середовища.

Соціальний працівник виконує різноманітні ролі в процесі соціального супроводу: консультанта, координатора, адвоката.

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями є важливим аспектом соціальної роботи, оскільки ці діти часто стикаються з численними викликами, які потребують комплексної підтримки. У цьому контексті соціальний супровід охоплює не лише медичну допомогу, а й соціальну інтеграцію, психологічну підтримку та розвиток життєвих навичок. Далі розглянемо детально, як організується соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями, його складові та важливість.

Ментальні порушення включають різноманітні стани, такі як аутизм, розлади уваги та гіперактивності (ADHD), депресія, тривожні розлади та інші. За даними ВООЗ, «психічні розлади у дітей можуть суттєво впливати на їхнє функціонування та якість життя». Розуміння специфіки цих порушень є критично важливим для забезпечення адекватного соціального супроводу.

Соціальний супровід дітей з особливими освітніми потребами ґрунтується на трьох ключових аспектах, що забезпечують їхнє всебічне соціальне й емоційне благополуччя.

1. Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями потребує індивідуального підходу для вирішення питань особистісного розвитку, освіти та виховання дитини.

2. Психологічна підтримка зосереджується на наданні допомоги дітям, які мають труднощі із соціальною адаптацією, як емоційного та і практичного характеру. Це можуть бути індивідуальні бесіди і консультації, групові заняття, а також «психотерапевтичні методи, що сприяють розвитку навичок соціальної взаємодії та самоствердження» [25].

3. Соціальна інтеграція – це встановлення впорядкованих взаємовідносин між індивідами, групами, організаціями та державами [31]. Соціальна інтеграція – це процес, який допомагає дітям з ментальними порушеннями адаптуватися до соціального середовища. Залучення дітей до різних соціальних активностей, таких як гуртки, спортивні секції та волонтерські програми, може суттєво покращити їхні соціальні навички.

Можемо також зазначити що соціальний працівник відіграє важливу роль у супроводі дітей з ментальними порушеннями. Він виконує функції консультанта, координатора та адвоката, допомагаючи родинам отримувати необхідні ресурси та послуги.

Соціальний супровід також включає взаємодію з родичами та підтримку сімей, які виховують дітей з ментальними порушеннями. Важливо надавати інформацію про доступні послуги, навчання та групи підтримки для батьків.

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями стикається з низкою проблем, серед яких недостатня поінформованість громадськості, стигматизація та обмежений доступ до ресурсів. Згідно з даними ВООЗ, «в багатьох країнах діти з ментальними розладами стикаються з дискримінацією та ізоляцією». Важливо працювати над підвищенням обізнаності та освіти в цій сфері.

Діти з ментальними порушеннями становлять специфічну соціально-педагогічну категорію, яка потребує особливої уваги з боку педагогів, соціальних працівників, психологів та суспільства в цілому. Ця категорія включає дітей з різноманітними порушеннями психічного розвитку, які можуть впливати на їхнє навчання, соціалізацію та загальне благополуччя.

Ментальні порушення охоплюють широкий спектр станів, включаючи розлади розвитку, такі як аутизм, порушення уваги та гіперактивність (ADHD), інтелектуальні затримки, а також різні емоційні та поведінкові розлади. За визначенням ВООЗ, «ментальні порушення – це розлади, що вражають когнітивні, емоційні або соціальні функції».

Діти з ментальними порушеннями часто демонструють особливі когнітивні риси, такі як затримка мовленнєвого розвитку, труднощі з концентрацією уваги та пам'яттю.

Соціальна адаптація таких дітей може бути ускладнена через труднощі в спілкуванні та взаємодії з однолітками. Емоційна нестабільність і підвищений рівень тривожності також є поширеними серед цієї категорії.

Діти з ментальними порушеннями мають особливі потреби, їхній розвиток залежить від створення сприятливих умов, що враховують їхні унікальні можливості та обмеження.

Діти з ментальними порушеннями потребують індивідуалізованого підходу в навчанні. Адаптовані навчальні програми і методи навчання є критично важливими для їхнього успіху.

Також необхідно зазначити що підходи до роботи з дітьми з ментальними порушеннями є критично важливими для забезпечення їхньої соціалізації, навчання та загального розвитку. Враховуючи різноманітність ментальних порушень, соціальні працівники, педагоги та психологи повинні використовувати комплексний та індивідуалізований підхід, який відповідає потребам кожної дитини. Розглянемо кілька основних підходів до роботи з цією категорією дітей.

1. Індивідуалізований підхід передбачає створення спеціальних програм навчання та підтримки, що враховують унікальні потреби і можливості дитини.

2. Оцінка потреб є надзвичайно важливою умовою для надання якісних соціальних послуг [22]. Перед тим, як розробити індивідуальну програму, важливо провести детальну оцінку потреб дитини.

3. Можемо зазначити що інклюзивна освіта передбачає інтеграцію дітей з ментальними порушеннями в загальноосвітні навчальні заклади. Це сприяє їхній соціалізації та розвитку комунікативних навичок.

4. Успіх інклюзивної освіти значною мірою залежить від підготовки вчителів. Вони повинні мати знання про специфіку ментальних порушень і методи роботи з дітьми з особливими потребами.

5. Психологічна підтримка є невід'ємною частиною роботи з дітьми з ментальними порушеннями. Це може включати терапевтичні методи, такі як ігрова терапія, арт-терапія або когнітивно-поведінкова терапія.

1.2 Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в світлі сучасних концепцій соціальної роботи

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в сучасному контексті соціальної роботи є важливим аспектом, що потребує комплексного підходу, включаючи різні моделі, теорії та практики. Соціальний супровід не лише сприяє інтеграції цих дітей у суспільство, але й забезпечує їхні потреби в навчанні, розвитку та психологічній підтримці. Соціальний супровід визначається як система соціальних послуг, спрямованих на допомогу особам або групам, що опинилися в складних життєвих обставинах.

У залежності від рівня важкості недостатнього розумового розвитку дітей з ментальними порушеннями, визначається і серйозність морфо-ментальних порушень, а також їх вплив на формування поведінкової сфери дитини. Н. Макаруч зазначає, що «...при відносній сталості та збереженості емоційної сфери дітей при ментальних порушеннях розвитку їхні вольові процеси, що обумовлюються функціонуванням мислення та являють собою систему саморегуляції афектів, емоцій і почуттів, характеризуються слабкістю спонукань та ініціативи, відсутністю чи недостатньою самостійністю. Тому доречною є констатація того, що ті афекти, емоції та почуття, які виступають стимулами для поведінкових реакцій і за нормального функціонування пізнавальної сфери регулюються когнітивними установками, при вторинному порушенні – інтелектуальний розвиток – безпосередньо виражаються в поведінці, бо когнітивні структури при ментальних порушеннях розвитку або є слабкими, або недостатньо сформованими» [19, с. 178].

Саме зазначені вище особливості розвитку дітей з ментальними порушеннями зумовлюють реалізацію системи особливих форм соціальної роботи з ними, зокрема – соціального супроводу. Цілі та

завдання процесу соціального супроводу є визначальними в забезпеченні комплексної підтримки дітей з ментальними порушеннями. Вони спрямовані на створення сприятливих умов для розвитку, навчання та інтеграції таких дітей у суспільство. Соціальний супровід має кілька ключових цілей:

- забезпечення соціальної адаптації;
- захист прав і свобод;
- підтримка особистісного розвитку.

У межах нашого дослідження, доцільно визначити завдання соціального супроводу, які включають надання таких якісних послуг як:

- соціально-економічні послуги – контроль за своєчасністю отримання батьками / опекунами виплат із боку держави на утримання дитини, на лікування, оздоровлення тощо;
- соціально-побутові послуги – допомога в отриманні побутового м'якого та твердого інвентарю, побутової техніки, побутових технічних приладів, продуктів харчування тощо;
- юридичні послуги – імплементація заходів спрямованих на захист прав і законних інтересів сім'ї та дитини; надання консультацій щодо чинного вітчизняного законодавства;
- соціально-педагогічні послуги: – організація консультацій, додаткових занять, інформативних заходів: розвиток необхідних навчальних та соціальних навичок; залучення до дослідної, гурткової, спортивної діяльності; надання підручників, посібників, книг, розвиваючих ігор та інших ресурсів для задоволення освітніх потреб дитини; забезпечення доступності спеціалізованих освітніх послуг для дітей з ментальними порушеннями шляхом індивідуального навчання [25].

Зазначимо, що соціальний супровід ґрунтується на кількох основних принципах:

1) Індивідуальний підхід: соціальний супровід повинен бути адаптований до конкретних потреб і можливостей особи.

2) Конфіденційність: дотримання конфіденційності інформації про осіб, які отримують супровід, є обов'язковим.

3) Співпраця з іншими службами: ефективний соціальний супровід вимагає співпраці між різними установами, такими як медичні, освітні та соціальні служби .

Окрім цього, приділимо увагу розгляду основних моделей соціального супроводу, які пропонують різноманітні підходи та інструменти для забезпечення ефективної підтримки дітей з ментальними порушеннями. Ці моделі формують основу для побудови індивідуалізованих стратегій допомоги, спрямованих на розвиток та інтеграцію дітей у суспільство.

– Медична модель акцентує увагу на лікуванні і реабілітації.

– Психосоціальна модель орієнтується на взаємодію між особистістю та її соціальним оточенням. Патронаж у цьому випадку тлумачиться як «розуміється як цілісна та комплексна система соціальної підтримки і психолого-педагогічної допомоги» [4, с. 2].

– Соціально-педагогічна модель поєднує освітні та соціальні аспекти. Вона спрямована на розвиток особистості дитини через освіту та соціалізацію. Як слушно зазначає вітчизняна дослідниця Н. Сайко «Враховуючи специфіку соціально-педагогічної діяльності, її мету та призначення, можемо говорити про соціально-педагогічний супровід як про взаємодію соціального педагога, психолога, вихованця та батьків, мета якої допомогти дитині подолати труднощі адаптації, інтеграції та соціалізації. Соціально-педагогічний супровід дитини з особливими потребами це командна робота різних фахівців (соціального педагога, психолога, педагога, можливо і лікарів, логопедів, батьків, дітей). Головною метою соціально-педагогічного супроводу осіб з особливими

потребами є допомога у подоланні труднощів у навчанні, вихованні, сприяння соціальній адаптації, реабілітації дитини та її сім'ї» [27, с.24].

Основні принципи моделей соціального супроводу є фундаментальними орієнтирами, які визначають підходи до підтримки дітей з ментальними порушеннями. Ці принципи забезпечують цілісність, адаптивність і ефективність соціального супроводу, сприяючи створенню оптимальних умов для розвитку кожної дитини. Кожна з моделей соціального супроводу базується на певних принципах, які визначають їхню ефективність:

– Індивідуалізація це принцип побудови системи взаємовідносин між учнем і вчителем. Як зазначають сучасні дослідники С.Гончаренко та В.Володько «...індивідуалізація тісно пов'язана не тільки з індивідуальністю особистості. Вона також пов'язана з диференціацією. Індивідуалізація як процес завжди починається з відокремлення особистості, виділення його з загального.... Без спроможності людини до відокремлення від навколишнього середовища стає неможливим її існування як індивідуальності» [5, с. 71]. Саме індивідуалізація як процес враховує та розвиває індивідуальні особливості кожного учасника освітнього процесу. Фокусовану увагу варто зосереджувати на таких якостях. як професійна культура, творча незалежність, креативність, раціоналізм, науково-орієнтована модель діяльності, професійна переконаність тощо [16].

– Комплексність: Забезпечення комплексного підходу, що включає медичні, соціальні, психологічні та освітні послуги. Надавач послуги організовує свою діяльність, орієнтуючись на досягнення мети, дотримуючись командного та компетентного підходу до надання соціальної послуги.

– Співпраця: Важливість взаємодії між різними установами і фахівцями для досягнення кращих результатів. Педагоги співпрацюють з батьками з питань навчання, виховання та розвитку дітей.

Як зазначає Т. Семигіна «Соціальна робота – це професійна діяльність соціальних інституцій, державних та недержавних організацій, груп і окремих індивідів із надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або особистих вад їхня соціалізація утруднюється, призупиняється або відбувається у зворотному напрямі (десоціалізація)» [28, с. 15].

Основні концепції соціальної роботи є критично важливими для розуміння принципів і практик, які лежать в основі взаємодії з дітьми з ментальними порушеннями. Ці концепції відображають цінності, етичні норми та стратегії, що використовуються фахівцями для забезпечення ефективної підтримки та розвитку.

У межах нашого дослідження необхідно визначити напрями теоретичних досліджень за ознакою зв'язку із суміжними науками про людину і суспільство, природничо-науковими та соціокультурними основами життя. З цих позицій виокремлюють три основні групи теорій соціальної роботи:

- психологічно орієнтовані;
- соціологічно орієнтовані;
- комплексні.

Отже розглянемо більш детально теорії соціальної роботи в контексті їх зв'язків із суміжними науками.

1. Психолого-орієнтовані теорії об'єднує низку теорій, в основі яких лежить ідея допомоги клієнтам шляхом оптимізації їхніх власних зусиль, спрямованих на використання особистих і соціальних ресурсів та впливу на ситуацію, в якій вони опинилися [34].

2. Соціолого-орієнтовані теорії соціальної роботи зосереджуються на соціальному контексті надання допомоги, таких як соціальні детермінанти складних ситуацій, соціальні норми та патології, а також соціальний контроль над поведінкою особистості.

- Однією з них є системна теорія соціальної роботи. Суспільство розглядається як складна соціальна система, утворена із сукупності взаємопов'язаних складових у формі соціальних організацій інститутів, взаємодія яких впливає на життєдіяльність людини.

3. Комплексно-орієнтована теорія соціальної роботи поєднує в собі концептуальні підходи з кількох гуманітарних наук, таких як соціологія, психологія та педагогіка. Таке поєднання зумовлене складністю та інтеграцією як об'єкта соціальної роботи, так і типової ситуації надання допомоги клієнтам [36].

Кожна концепція соціальної роботи базується на певних принципах, які визначають її практичну реалізацію:

- повага до гідності клієнта;
- конфіденційність;
- професійна етика.

РОЗДІЛ 2.

СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З МЕНТАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СПЕЦІАЛІЗОВАНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩ

2.1 Проблеми освіти дітей з ментальними порушеннями – закордонний досвід та вітчизняна практика

Освіта дітей з ментальними порушеннями є однією з найскладніших та найбільш обговорюваних тем у сучасній педагогіці та соціальній роботі. Вона стикається з численними проблемами, пов'язаними з організацією навчального процесу, інклюзією таких дітей у суспільство, підтримкою батьків та професійною підготовкою педагогів. Для того, щоб краще зрозуміти вказані виклики і запити та, відповідно, адекватно реагувати на них, необхідно розглянути закордонний досвід, де система інклюзивної освіти має тривалу історію розвитку та багато практичних результатів. Ключовою соціально-психолого-педагогічною складовою освітньої роботи з дітьми, які мають ментальні порушення розвитку, є забезпечення умов для їхньої максимально продуктивної інтеграції в соціальний простір.

У цьому контексті, як зазначає О. Андріянова «...корекційно-педагогічна робота повинна будуватися як цілісна свідома діяльність дитини, що органічно вписується в систему її повсякденної життєдіяльності і систему її соціальних стосунків. Адаптація дитини з ментальними порушеннями розвитку до дитячого садочка або реабілітаційного центру є важливим і досить складним періодом, який необхідно виділяти і планувати заздалегідь. Нами визначено наступні завдання підготовчого (адаптаційного) етапу: вивчення медичної та психолого-педагогічної документації, рекомендацій установи, що направляє дитину з ментальними порушеннями розвитку; знайомство із сім'єю, проведення анкетування і бесіди з метою отримання початкового

уявлення про соціальну ситуацію, про особливості психофізичного розвитку дитини, про форми і обсяги наданої їй допомоги тощо; цілеспрямоване спостереження, встановлення первинного контакту з дитиною; психолого-педагогічне обстеження дитини з метою визначення актуального рівня її психофізичного розвитку» [1, с. 102].

Освіта дітей з ментальними порушеннями є важливим аспектом соціальної політики в Україні та інших країнах. Однак, ця сфера стикається з багатьма проблемами, які заважають ефективному навчальному процесу та соціалізації цих дітей.

Вітчизняна дослідниця Ю. Шевченко зазначає, що «...цілеспрямоване корекційно-розвиваюче навчання і виховання є визначальним для психічного розвитку дітей з ментальними порушеннями. Дитина з ментальними порушеннями виявляється менш гнучкою у своїй взаємодії із навколишнім світом, більш залежною від впливу соціального середовища; вона буде знати тільки те, чому її навчать, буде такою, якою її виховують. Тому потрібно створити такі умови навчання, підібрати такі методи та засоби, щоб в невимушених обставинах максимально використати збережені можливості дитини. Корекційне навчання та виховання потребує спеціальної організації навчального процесу. Для організації навчальної діяльності враховується рівень знань, темп роботи, динаміка втомлюваності, обсяг пам'яті, стійкість уваги, довільність психічних процесів тощо. Під впливом корекційного навчання психічний розвиток даних дітей зазнає суттєвих позитивних змін, одночасно формуються знання і навички, потреби та інтереси, які закладають основу для потужної соціально-трудова реабілітації» [41, с. 375].

Наразі найбільшою проблемою є недостатнє фінансування системи освіти для дітей з ментальними порушеннями. Багато навчальних закладів не мають достатньої кількості ресурсів для реалізації спеціальних програм навчання, що суттєво обмежує можливості навчання

дітей з особливими потребами. Посади асистентів вчителя, які працюють з такими дітками також потребують оплати [10].

Відсутність достатньої кількості фахівців, підготовлених для роботи з дітьми з ментальними порушеннями, є також серйозною проблемою. Не всі педагоги володіють необхідними знаннями та навичками для ефективної взаємодії з дітьми з особливими потребами. «Брак необхідних знань та навичок у педагогічних працівників вчителів та асистентів вчителів для роботи, у тому числі супроводу дитини з ООП, спричиняє як нездатність забезпечити особистісне спрямування освітнього процесу» [37, с. 71].

Діти з ментальними порушеннями потребують індивідуального підходу в навчанні, однак часто програми освіти не передбачають такої індивідуалізації. Наявність адаптованих навчальних планів є критично важливою для успішної соціалізації та навчання таких дітей.

Одним з найважливіших завдань освіти дітей особливих категорій український дослідник Г. Васенков бачить підготовку дитини з психофізичними / морфо-ментальними порушеннями до повноцінного життя в умовах сучасного соціуму. І роль фахівців у розв'язанні цієї проблеми є вирішальною: «Саме тут закладається основа знань, умінь і практичних навичок, необхідних для подальшого сприйняття навчального матеріалу, формуються моральні риси і якості, уміння дітей самостійно оволодівати знаннями, пробуджується інтерес до навчання, до творчої діяльності. Високі вимоги суспільства до якості навчання обумовлюють необхідність максимального залучення кожну дитину до активної діяльності, переведення її з позиції спостерігача та відтворювача в позицію творчого виконавця діяльності. Лише тоді, коли фахівець максимально активізує роботу з дитиною, він зможе виховати відповідальність, самостійність і досягне бажаних результатів» [3, с. 13].

Проблеми у взаємодії між навчальними закладами та родинами дітей з ментальними порушеннями також впливають на якість освіти.

Батьки можуть не мати достатньо знань про те, як підтримувати свою дитину у навчанні, або відчувати себе ізольованими.

Як зазначає С. Товщик «Стигматизація – це упереджене ставлення до людини, пов'язане з її статусом, глобальне явище, яке зустрічається в усіх країнах світу, динамічний процес знецінення особистості, що певною мірою дискредитує людину в суспільній колективній свідомості. Стигматизація діє шляхом створення і відтворення соціальних структур влади, ієрархії, класовості та виключення, перетворення відмінності в нерівність» [37].

Причини стигматизації дітей з ментальними порушеннями в освітньому середовищі можуть бути різноманітними:

- Невідомість та недостатня обізнаність. Багато людей мають обмежене уявлення про ментальні порушення, що може викликати страх та упередження.

- Соціальні стереотипи. Існуючі стереотипи щодо дітей з особливими потребами підсилюють упереджене ставлення до них.

- Відсутність інклюзивних практик. У багатьох навчальних закладах відсутні інклюзивні програми, які б сприяли інтеграції дітей з ментальними порушеннями.

- Дискримінація означає упереджене або несправедливе ставлення до людей на основі їхніх особливостей, зокрема ментальних порушень.

Діти, які зазнають дискримінації, можуть зіткнутися з різними труднощами:

- Соціальна ізоляція (вони можуть залишатися осторонь від однолітків, що призводить до відчуття самотності).

- Психологічні проблеми (це може включати низьку самооцінку та тривожність).

- Обмежені можливості в навчанні (діти можуть не отримувати необхідну підтримку, що ускладнює їхній навчальний процес).

Стигматизація є водночас як процесом, так і результатом соціальних взаємодій, що виникає як реакція суспільства на відхилення від норм. Ключовим механізмом цього явища є трансформація сильної емоційної реакції на конкретну особливість в стійку соціальну стигму.

У зарубіжних дослідженнях багато уваги приділяється феномену стигматизації, особливо процесам самостигматизації серед людей, які мають психічні розлади.

Стигматизація людей з аутизмом має свої специфічні риси. Розлади спектру аутизму представляють собою складний набір порушень, які в основному відображаються в поведінкових особливостях та соціальній взаємодії з навколишнім середовищем. Від раннього віку у дітей з розладом спектра аутизму (РСА) часто відзначаються труднощі в невербальній комунікації, проблеми з утриманням зорового контакту та зниження здатності адекватно реагувати на емоційні подразники [6, с. 50].

Хоча закордонний досвід у освіті дітей з ментальними порушеннями має безліч позитивних аспектів, існують і виклики. Наприклад, у деяких країнах все ще спостерігається стигматизація дітей з особливими потребами, що ускладнює їх інтеграцію в суспільство. Для подолання цих викликів важливо продовжувати розвивати інклюзивні підходи, впроваджувати нові методи навчання та забезпечувати підтримку родинам.

Німеччина вирізняється серед інших європейських країн варіативним підходом до організації супроводу учнів з особливими освітніми потребами. Це пов'язано з різницею в законодавчих актах, які варіюються між Землями. У деяких Землях школи мають штат спеціальних педагогів, які безпосередньо допомагають учням з особливими потребами, тоді як в інших випадках ці педагоги виконують функції асистентів вчителів, тісно співпрацюючи з основними педагогами класу. Спеціалізовані педагогічні центри, що працюють у

кожному регіоні, координують психологічний та педагогічний супровід, а також профорієнтаційну роботу, допомагаючи учням, батькам і вчителям. Окрім цього, існують окремі служби, фінансовані місцевими органами, такі як медико-соціальні установи та реабілітаційні центри, які забезпечують додаткову підтримку. Поряд з інклюзивною освітою в Німеччині зберігається й система спеціальних закладів для дітей із більш складними порушеннями. «Державне фінансування шкіл для дітей з особливими потребами складає в різних землях Німеччини близько 75%. Решту 25% оплачують батьки за рішенням опікового комітету, створеного з батьків школи. На рівні школи дирекція виконує тільки загальні координувальні функції, а більшість повноважень лягає на плечі батьків» [35, с. 4].

До 1930 року в 16 штатах США вже було затверджено закони, що забезпечують спеціальну освіту для дітей, які її потребують. Це свідчить про зусилля країни знайти ефективні рішення для задоволення освітніх потреб усіх дітей, виходячи з їхніх здібностей та можливостей освітньої системи. Проте залишається відкритим питання, яким чином найкраще і найшвидше ідентифікувати дітей, які потребують спеціальної освіти.

Було засновано численні організації, що виступають за права осіб з особливими потребами. Серед них: Національна асоціація розумово відсталих дітей, створена в 1950 році; Національна асоціація обдарованих дітей, заснована в 1954 році; Американська асоціація навчання розмовної мови для глухих, заснована в 1956 році; та Національна організація осіб з особливими потребами, що з'явилася в 1983 році, та інші .

Освіта дітей з ментальними порушеннями є складним і багатогранним процесом в сучасному світі, що вимагає особливої підготовки педагогічних кадрів, адекватного фінансування та наявності необхідних ресурсів. У багатьох країнах світу, включаючи Україну, існують серйозні виклики в цих трьох аспектах, які негативно впливають на якість освіти дітей з особливими потребами.

Підготовка педагогічних кадрів для роботи з дітьми з ментальними порушеннями є критично важливим аспектом, оскільки якість освіти значною мірою залежить від рівня професійної підготовки вчителів. Проблеми в цій сфері включають недостатню підготовку педагогів, оскільки багато з них не мають спеціалізованої освіти, необхідних для роботи з дітьми з особливими потребами. Також існує брак можливостей для професійного розвитку: дослідження свідчать, що програми підвищення кваліфікації для педагогів часто є обмеженими і не охоплюють усіх необхідних аспектів роботи з дітьми з ментальними порушеннями. Крім того, вчителі, які працюють з такими дітьми, стикаються з високим рівнем стресу, що призводить до психологічного вигорання.

2.2. Організація соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в спеціальних освітніх закладах

Соціальний супровід у спеціальних освітніх закладах для дітей з ментальними порушеннями визначається як цілісна система заходів, спрямованих на допомогу у навчанні, соціалізації та адаптації до життєвих умов. Він включає як педагогічну, так і психологічну підтримку, а також роботу з сім'ями та оточенням дітей. Основна мета – забезпечення можливості дитини з ментальними порушеннями максимально інтегруватися в суспільство, розвиваючи свої можливості та компенсуючи обмеження в розвитку.

Запровадження нових форм освіти для дітей з ментальними порушеннями в інтегрованому середовищі не означає того, що кількість спеціальних закладів повинна зменшуватися. І на це, як стверджують автори книги «Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання» А. А. Колупаєва і Л. О. Савчук, є вагомі причини, «...насамперед, соціально-економічні та культурологічні. Існують

проблеми сімей, де батьки не в змозі задовільно утримувати цих дітей, не кажучи за оплату освітніх та інших послуг. Впровадження інклюзивної освіти є складною та багатоаспектною проблемою. Вона містить цілу низку нерозв'язаних питань. Насамперед, це рівень, обсяг спеціальних освітніх послуг, зокрема таких, як навчання за індивідуальними програмами, планами, підручниками, діагностика та консультування, надання корекційних послуг у загальноосвітньому закладі. Вчителі школи за таких умов беруть на себе більші моральні зобов'язання, що стосуються змін умов та методів навчання. Нових підходів вимагає спільна робота з батьками, роль яких є ключовою для подальших успіхів їхніх дітей, саме тому одночасно мають отримувати допомогу батьки, діти і вчителі. Нові завдання постають перед інститутами післядипломної педагогічної освіти у забезпеченні підготовки вчителів до запровадження в навчальних закладах інклюзивного навчання» [13, с. 30].

Соціальний супровід у спеціальних освітніх закладах є «комплексним процесом, що охоплює як безпосередню роботу з дитиною, так і її сім'єю, педагогічним колективом і спільнотою». Це дозволяє створити сприятливе середовище для розвитку та соціалізації дітей з особливими потребами .

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями – це система заходів, спрямованих на підтримку, реабілітацію та інтеграцію таких дітей у суспільство.

Доречно буде навести принципи соціального супроводу:

– Принцип індивідуалізації: Визначаючи значення індивідуального підходу у формуванні особистості дитини, дослідниця виділяє кілька аспектів. По-перше, важливо надати індивідуально орієнтовану допомогу для усвідомлення власних потреб, інтересів і навчальних цілей. По-друге, необхідно створити умови для вільної реалізації природних здібностей і можливостей. По-третє, підтримка у

творчій самореалізації є ключовою, а по-четверте, важливо забезпечити підтримку в рефлексії [11].

– Принцип комплексності: Комплексний підхід включає в себе єдиний набір психолого-педагогічних впливів. Ефективність психокорекційних заходів значною мірою залежить від врахування різних факторів, що впливають на розвиток дитини [22].

– Принцип доступності: Послуги соціального супроводу повинні бути доступними для всіх дітей з ментальними порушеннями, незалежно від їх місця проживання або соціального статусу.

– Принцип співпраці: Важливо, щоб усі учасники процесу (соціальні педагоги, психологи, вчителі, батьки) працювали разом. Для успішної взаємодії спеціалістів і батьків важливо підтримувати регулярний контакт (враховуючи можливості та потреби – щотижня, раз на два чи шість тижнів), акцентувати увагу на здібностях дитини замість її недоліків, залучати до роботи не тільки батьків, але й інших членів родини, приділяти увагу не лише батькам, але й усьому сімейному колу та їхнім потребам [40].

– Принцип превентивності: Соціальний супровід повинен включати профілактичні заходи, які сприятимуть запобіганню виникнення проблем у майбутньому.

Основні завдання соціального супроводу:

– Оцінка потреб: Перше завдання соціального супроводу полягає в оцінці потреб дитини та її сім'ї. Це дозволяє визначити, які конкретні послуги необхідні. Оцінка потреб дитини ґрунтується на ряді теорій, що стосуються розвитку особистості, її виховання та соціалізації [21, с. 6].

– Розробка індивідуального плану: На основі оцінки потреб розробляється індивідуальний план соціального супроводу, який включає цілі, заходи та терміни виконання.

– Забезпечення навчання: Соціальний супровід має на меті створення умов для навчання дітей з ментальними порушеннями в освітньому середовищі, що відповідає їхнім можливостям і потребам.

– Психологічна підтримка: Важливим завданням є надання психологічної підтримки як дітям, так і їхнім батькам, щоб допомогти їм справлятися з труднощами.

– Адаптація соціального середовища: Необхідно адаптувати соціальне середовище для забезпечення комфортного існування дітей з ментальними порушеннями.

– Моніторинг і оцінка результатів: Соціальний супровід включає регулярний моніторинг прогресу дитини та оцінку ефективності проведених заходів.

Визначимо етапи соціального супроводу:

– Початковий етап: На цьому етапі відбувається виявлення дітей з ментальними порушеннями, їх оцінка та визначення потреб.

– Планування: На основі отриманих даних розробляється індивідуальний план супроводу, що включає цілі, заходи та терміни виконання.

– Реалізація заходів: В рамках цього етапу здійснюються конкретні дії, передбачені планом супроводу. Це може включати навчання, психологічну підтримку, адаптацію соціального середовища тощо.

– Моніторинг і корекція: Після реалізації заходів проводиться моніторинг їх ефективності. У разі необхідності вносяться корективи до індивідуального плану супроводу.

– Завершальний етап: У разі досягнення поставлених цілей соціальний супровід може бути завершено, проте важливо продовжувати підтримувати дитину та її родину у разі потреби.

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в освітньому середовищі є складним процесом, що вимагає не лише

теоретичних знань, але й практичних навичок. Від правильного його впровадження залежить успішна інтеграція таких дітей у суспільство, їхнє навчання та соціалізація.

У сучасний період масштабних соціально-педагогічних змін освіта дітей з особливими освітніми потребами опинилася в центрі суспільної уваги. Питання ефективної організації соціального супроводу осіб з інтелектуальними порушеннями, розвитку їхніх поведінкових аспектів у процесі навчання, соціальної адаптації, формування соціальної компетентності та необхідних життєвих навичок є надзвичайно актуальними [15, с. 135].

Співпраця з батьками дітей з ментальними порушеннями є критично важливим аспектом соціального супроводу в освітньому середовищі. Батьки грають ключову роль у розвитку дітей, і їхня активна участь у навчальному процесі може суттєво вплинути на успішність інтеграції дітей у суспільство. Ця співпраця може мати різні форми і вимагати особливих підходів для досягнення позитивних результатів.

Також співпраця з батьками відіграє важливу роль у створенні позитивного емоційного клімату для дітей, а також сприяє глибшому розумінню їхніх потреб і труднощів, особливо коли батьки активно залучені до навчального процесу. Така співпраця дозволяє педагогам краще пізнати особливості розвитку дитини, її звички та інтереси, а також забезпечити підтримку навчальних завдань вдома через адаптовані методи. Ефективні форми співпраці з батьками включають консультації та тренінги, що інформують про ментальні порушення і способи підтримки, інформаційні сесії для ознайомлення з доступними ресурсами, спільні заходи, як-от відкриті уроки та майстер-класи, а також співпрацю з фахівцями – психологами, соціальними працівниками й іншими, хто може надати додаткову підтримку дітям і родинам. Проте, така взаємодія часто супроводжується труднощами, зокрема, непорозуміннями та конфліктами між батьками й педагогами,

відсутністю в батьків достатньо часу через роботу, стигматизацією, з якою стикаються батьки дітей із ментальними порушеннями, та обмеженими ресурсами для підтримки дітей, що також ускладнює співпрацю.

Для покращення ситуації дітей з ментальними порушеннями в освітньому середовищі та підвищення ефективності роботи соціальних педагогів необхідно реалізувати низку заходів. Серед них важливим є регулярне підвищення кваліфікації соціальних педагогів, що дозволить їм адаптуватися до нових методів і підходів. Потрібно також розробити інклюзивні навчальні програми, які враховуватимуть потреби таких дітей, та забезпечити освітні заклади необхідними ресурсами для створення належних умов навчання. Важливо активніше залучати батьків до навчального процесу, надаючи їм підтримку, а також формувати позитивне суспільне ставлення до дітей з ментальними порушеннями через інформаційні кампанії. Соціальні педагоги мають надавати підтримку вчителям у роботі з цими дітьми, пропонуючи методичну допомогу та консультування.

2.3. Програма корегувальної ігротерапії з дітьми-аутистами під час війни

Програма яку пропоную авторка має спеціалізований підхід, спрямованим на розвиток соціальних, комунікативних та емоційних навичок у дітей з розладами аутистичного спектра (РАС).

Головною метою програми є допомога дітям у подоланні бар'єрів, пов'язаних з труднощами у спілкуванні, розумінні соціальних сигналів і регуляції емоцій.

Метою Програми є сприяння розвитку соціальних та емоційних навичок у дітей з аутизмом через ігротерапію, зменшення негативних поведінкових проявів і поліпшення їхньої здатності до взаємодії з

навколишнім середовищем. Під час війни, програма також має на меті такі основні елементи:

1. Психологічна підтримка: Забезпечення емоційної підтримки для дітей, які пережили травматичні події, пов'язані з війною. Ігротерапія може виступати як ефективний інструмент для вираження та обробки стресових емоцій, сприяючи кращій адаптації дітей до їхнього оточення.

2. Соціальна інтеграція: Сприяння соціалізації дітей в умовах, коли війна може призвести до ізоляції та страху. Ігри, які передбачають спільну діяльність, сприяють відновленню соціальних зв'язків та формуванню нових, що є особливо важливим у періоди криз.

3. Зміцнення батьківських навичок: Надання батькам інструментів та знань для підтримки своїх дітей у цей важкий час. Співпраця з батьками в межах програми створює інтегровану систему підтримки, яка підвищує ефективність корекційних заходів та допомагає знизити рівень тривожності у родині.

4. Підтримка ментального здоров'я: Врахування важливості ментального здоров'я дітей у контексті військових конфліктів. Програма ставить за мету створення безпечного простору для емоційного вираження і розвитку, що може позитивно вплинути на загальний психоемоційний стан дітей.

В основі програми лежить використання ігрових методів, які є природними для дітей та стимулюють їх до спонтанної взаємодії та вивчення соціальних норм через гру.

Ігротерапія використовує широкий спектр ігор, які спеціально адаптовані для дітей з аутизмом, враховуючи їх індивідуальні особливості. Через гру діти можуть вивчати нові соціальні ролі, моделювати різні ситуації та взаємодіяти з іншими дітьми чи дорослими в безпечному та структурованому середовищі. Гра є ключовим компонентом програми, оскільки вона дозволяє дитині досліджувати світ і відчувати менше тиску, ніж у реальних соціальних ситуаціях.

Програма включає такі компоненти:

1. Індивідуальні ігрові заняття: Діти працюють один на один з терапевтом, що дозволяє адаптувати ігрові завдання під конкретні потреби дитини. Це забезпечує глибше розуміння труднощів дитини, а також можливість працювати з певними емоційними чи поведінковими викликами.

2. Групові заняття: Діти з аутизмом часто мають труднощі в соціалізації та взаємодії з однолітками. Групові ігрові сесії дозволяють їм поступово навчатися соціальним взаємодіям у невеликих, контрольованих групах. Такі заняття сприяють розвитку навичок спілкування, роботи в команді, співпраці та вирішення конфліктів.

3. Рольові ігри: Ігрові ситуації, де дитина бере на себе різні ролі, допомагають їй навчитися розуміти перспективи інших людей, емоції та реакції. Це важливо для дітей з аутизмом, які часто відчують труднощі з емпатією та розумінням емоційних станів оточуючих.

4. Символічні та творчі ігри: Вони спрямовані на розвиток уяви та творчих здібностей дитини. Через такі ігри діти можуть експериментувати з власними емоціями та почуттями, навчатися їх контролювати та висловлювати у безпечний спосіб.

5. Сенсорно-ігрова терапія: Діти з аутизмом часто мають особливі сенсорні потреби, які можуть впливати на їхню поведінку та сприйняття світу. Сенсорно-ігрові методи допомагають дітям отримувати приємні сенсорні враження та навчатися регулювати сенсорну стимуляцію через гру.

Основні цілі ігротерапії в рамках Програми:

– Розвиток комунікативних навичок: Багато дітей з аутизмом мають труднощі у спілкуванні, як вербальному, так і невербальному. Ігротерапія дозволяє дітям тренувати ці навички у безпечному середовищі.

– Соціальна адаптація: Програма допомагає дітям краще розуміти соціальні сигнали та реагувати на них. Це включає навчання взаємодії з однолітками, розпізнавання емоцій і встановлення контактів.

– Регуляція емоцій: Ігри можуть допомогти дітям навчитись ідентифікувати власні емоції та знаходити безпечні способи їх вираження.

– Зниження рівня тривожності: Багато дітей з аутизмом відчувають високий рівень тривожності в соціальних ситуаціях. Ігротерапія допомагає зменшити цей рівень, створюючи спокійне та контрольоване середовище.

– Покращення когнітивних функцій: Через гру діти тренують увагу, пам'ять, логічне мислення та навички вирішення проблем.

Специфіка Програми. Авторка даної Програми маючи досвід роботи з такими дітьми в спеціалізованому закладі освіти, сама використовує ігротерапію з дітьми в школі, на практиці підлаштовувала індивідуально до кожної дитини. В цей тяжкий час цим дітям ще складніше тому що до всіх факторів ще додався стрес, переживання, страх та інше, тому авторка Програми намагається знайти зв'язок з кожною дитиною, заспокоїти її в цей тяжкий час та проводити корекційні заняття для їх розвитку та соціалізації.

– Орієнтація на індивідуальні потреби дитини: Ігрові вправи адаптуються до особливостей кожної дитини, враховуючи її рівень розвитку, емоційні та соціальні особливості.

– Використання різних типів ігор: У програмі застосовуються як індивідуальні, так і групові форми ігор. Індивідуальні ігри допомагають дитині зосередитись на своїх внутрішніх емоціях та комунікативних потребах, тоді як групові ігри сприяють розвитку соціальних навичок. Використовуються рольові ігри для навчання дітей розпізнаванню емоцій та соціальних ролей; розвивальні ігри для

стимуляції когнітивного розвитку та кооперативні ігри, що допомагають дитині навчитися співпраці та взаємодії з однолітками.

– Впровадження системи підкріплень: В основі програми лежить принцип позитивного підкріплення, що є ключовим елементом для закріплення нових поведінкових навичок. За кожне успішне виконання завдань дитина отримує заохочення, яке може бути у формі похвали, жетонів, символічних винагород чи іншого виду підкріплень. Це мотивує дітей до повторення позитивної поведінки та сприяє формуванню довіри між дитиною та терапевтом. Система підкріплень може бути індивідуалізована відповідно до особливостей дитини.

– Регулярний зворотний зв'язок з батьками та педагогами: Співпраця з дорослими, які оточують дитину, є невід'ємною частиною програми. Регулярне інформування батьків і педагогів про прогрес дитини дозволяє узгодити корекційні стратегії в різних середовищах – вдома, в школі чи в дитячому садку. Це створює єдину систему підтримки для дитини, де всі дорослі діють узгоджено і застосовують однакові принципи. Крім того, батьки отримують рекомендації щодо використання ігрових технік вдома, що сприяє більш швидкому прогресу дитини.

– Адаптивність методів навчання: Програма гнучко адаптується до змін у розвитку дитини. Це означає, що по мірі того, як дитина опановує нові навички, завдання у грі можуть ускладнюватись або змінюватись відповідно до її прогресу. Такий підхід дозволяє підтримувати мотивацію дитини і забезпечує її подальший розвиток без застою.

– Безпечне середовище для експериментування: Програма створює захищене і сприятливе середовище для дитини, де вона може без страху помилитися експериментувати з різними формами поведінки та соціальними ситуаціями. Це допомагає дітям з аутизмом поступово

розвивати впевненість у взаємодії з іншими людьми і зменшує рівень тривожності.

– Акцент на емоційну саморегуляцію: Оскільки діти з аутизмом часто мають труднощі у вираженні та регулюванні своїх емоцій, програма включає спеціальні ігрові вправи, спрямовані на розвиток цих навичок.

Обґрунтування доцільності реалізації програми.

«Програма корегувальної ігротерапії з дітьми-аутистами під час війни» є важливою і актуальною для дітей з розладами аутистичного спектра (РАС), оскільки вона відповідає їхнім унікальним потребам у розвитку соціальних, емоційних та комунікативних навичок. Дослідження показують, що діти з аутизмом мають труднощі у встановленні соціальних контактів, вираженні емоцій та розумінні соціальних норм. Гра є природним середовищем для дітей, яке дозволяє їм вільно досліджувати свої емоції, соціальні ролі та взаємодії. Це робить ігротерапію одним з найефективніших методів у корекційній роботі з дітьми. Вона сприяє розвитку комунікативних навичок і емоційного інтелекту, а також допомагає в адаптації до соціального середовища.

Переваги Програми:

1. Адаптація до індивідуальних потреб дитини: Ігротерапія дозволяє гнучко адаптуватися до індивідуальних особливостей кожної дитини.

2. Покращення соціальних навичок: Діти з аутизмом часто мають труднощі у спілкуванні з однолітками та дорослими, а участь у групових іграх сприяє розвитку кооперативних навичок, емпатії та вмінню працювати в команді.

3. Зменшення проявів агресії та тривожності: Програма сприяє зниженню рівня тривожності у дітей з аутизмом завдяки створенню безпечного середовища, в якому дитина може вільно проявляти свої емоції і навчатися їх регулюванню.

4. Співпраця з батьками та педагогами: Регулярний зворотний зв'язок з батьками і педагогами забезпечує постійну підтримку дитини не тільки під час занять, але й у повсякденному житті.

Таким чином, Програма не лише відповідає загальним цілям розвитку дітей з аутизмом, але й адаптується до специфічних умов та потреб, що виникають у зв'язку з війною в Україні, що робить її особливо важливою та актуальною.

Етапи реалізації програми:

I етап. Підготовчий етап (1-2 тижні):

1. Збір інформації та первинна діагностика:

- Проведення індивідуальних зустрічей з дитиною та її батьками для оцінки емоційного стану, рівня стресу, комунікативних і соціальних навичок.

- Використання діагностичних методик (спостереження, бесіди, опитувальники для батьків), щоб визначити індивідуальні потреби кожної дитини.

- Створення індивідуальних планів роботи на основі отриманих результатів.

2. Підготовка матеріалів та середовища:

- Підготовка ігрових і корекційних матеріалів: емоційних карток, сенсорних ігор, пазлів, м'ячів тощо.

- Облаштування безпечного та комфортного ігрового простору, який сприяє емоційному розслабленню та відчуттю захищеності.

3. Встановлення контакту:

- Використання простих інтеграційних ігор для встановлення довірливих відносин між дитиною, педагогом і групою.

- Визначення зони комфорту дитини та з'ясування її особистих інтересів через гру.

II. Основний етап (7-10 тижнів):

1. Ігрова та корекційна діяльність:

- Проведення запланованих ігрових занять, які спрямовані на зниження тривожності, розвиток комунікативних навичок, соціальної взаємодії та емоційної саморегуляції.

- Застосування терапевтичних ігор: арт-терапія, сенсорні ігри, рольові ігри з використанням плюшевих іграшок або фігурок персонажів.

- Включення дітей у групові ігри для розвитку командної взаємодії та співпраці.

2. Реакція на кризові ситуації:

- Реагування на випадки емоційної нестабільності або тривожних станів у дітей через додаткові вправи на розслаблення (дихальні техніки, малювання тривоги).

- Забезпечення психологічної підтримки через індивідуальні або групові бесіди.

3. Підтримка батьків:

- Паралельна робота з батьками через консультації та тренінги щодо корекційних методик для підтримки дитини вдома.

- Надання порад щодо адаптації до стресових умов та можливостей застосування ігор у домашньому середовищі.

III. Заключний етап (2 тижні):

1. Оцінка прогресу:

- Проведення підсумкової діагностики для оцінки ефективності програми: порівняння початкових і кінцевих показників емоційного стану та соціальних навичок дітей.

- Аналіз змін у рівні тривожності, комунікативних і адаптивних здібностей кожної дитини.

2. Підведення підсумків та рекомендації:

- Обговорення результатів з батьками та педагогами, надання рекомендацій щодо подальшої підтримки та розвитку дитини.

- Складання індивідуальних планів для довготривалої підтримки емоційної стабільності дитини після завершення програми.

3. Завершення програми:

– Організація завершальних групових заходів (ігрових сесій), що сприятимуть емоційній розрядці і залишенню позитивних вражень у дітей.

Рекомендації щодо реалізації Програми.

Для успішної реалізації програми важливо забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини, враховуючи її особливості та емоційний стан. Створіть безпечний і комфортний простір, що сприятиме зниженню тривожності, особливо в умовах війни. Регулярність і чітка структура занять допоможуть дітям краще адаптуватися, оскільки передбачуваність знижує рівень стресу. Необхідно активно залучати батьків до процесу, надаючи їм рекомендації щодо підтримки дитини вдома, щоб закріпити позитивний ефект ігротерапії у повсякденному житті.

ВИСНОВКИ

Вивчення соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями є надзвичайно актуальною темою в сучасному суспільстві, що вимагає комплексного підходу. Теоретичні засади цього вивчення формуються на основі різноманітних наукових підходів, які акцентують увагу на важливості підтримки дітей з особливими потребами, їхніх родин, а також освітніх установ. Однією з основних теоретичних основ є концепція інклюзії, яка передбачає створення умов для рівноправного навчання і розвитку дітей незалежно від їхніх особливостей.

Діти з ментальними порушеннями становлять специфічну соціально-педагогічну категорію, оскільки їхні потреби та можливості значно відрізняються від дітей без особливостей розвитку. Вони потребують особливого підходу в навчанні, вихованні та соціалізації. Соціальний супровід таких дітей має бути багатограним і враховувати різні аспекти їхнього життя: емоційний, фізичний, соціальний та освітній. Це включає як надання спеціальних освітніх програм, так і підтримку в соціалізації та інтеграції в суспільство.

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями вимагає залучення фахівців з різних галузей: педагогів, психологів, соціальних працівників та медиків. Це створює міждисциплінарний підхід, який дозволяє комплексно вирішувати проблеми, з якими стикаються ці діти та їхні родини. Важливим аспектом є також врахування сімейного контексту та потреб батьків, оскільки активна участь родини є запорукою успішного розвитку дитини.

Сучасні концепції соціальної роботи пропонують нові підходи до організації соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями. Однією з таких концепцій є «людське середовище», яке акцентує на важливості врахування соціальних, економічних та культурних факторів, що впливають на життя дітей та їхніх родин. У цьому контексті

соціальний супровід має бути спрямований не лише на покращення індивідуального становища дитини, але й на вирішення системних проблем, таких як брак ресурсів, стигматизація та дискримінація.

Важливим аспектом сучасного соціального супроводу є інклюзивний підхід, який передбачає активну участь дітей з ментальними порушеннями в загальноосвітньому процесі. Це вимагає від освітніх закладів створення адаптованих програм навчання, розвитку спеціальних методик і технологій, а також підготовки педагогічних кадрів, здатних працювати з дітьми з різними потребами.

Таким чином, соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в умовах сучасних концепцій соціальної роботи є комплексним процесом, що вимагає інтеграції зусиль різних фахівців, активної участі батьків та створення сприятливого освітнього середовища. Підтримка дітей з особливими потребами повинна бути не лише на рівні індивідуального підходу, але й на системному рівні, з акцентом на зменшення бар'єрів і створення умов для їхньої повноцінної інтеграції в суспільство.

Соціальний супровід дітей з ментальними порушеннями в умовах спеціалізованого освітнього середовища є важливим елементом для забезпечення їхньої соціалізації, навчання та всебічного розвитку. У контексті сучасних тенденцій в освіті та соціальній політиці, акцент на інклюзію та персоналізований підхід стає дедалі більш актуальним. Діти з ментальними порушеннями, маючи специфічні потреби, потребують не лише індивідуального навчання, але й комплексного соціального супроводу, що враховує всі аспекти їхнього життя.

З закордонного досвіду видно, що країни, які активно реалізують інклюзивні практики, демонструють кращі результати у навчанні дітей з особливими потребами. Наприклад, у Швеції та Норвегії інклюзивна освіта є нормою, а системи соціального супроводу включають всебічну підтримку, де беруть участь спеціалісти з різних галузей, включаючи

психологів, соціальних працівників та спеціальних педагогів. Це дозволяє створити сприятливе навчальне середовище, яке допомагає дітям з ментальними порушеннями розвиватися в соціальному та емоційному плані.

В Україні, хоча в останні роки спостерігається поступовий рух до інклюзії, існує ряд проблем, які заважають реалізації ефективного соціального супроводу. Серед них можна виокремити брак адаптованих навчальних програм, недостатню підготовленість педагогічних кадрів, а також фінансові труднощі, які обмежують доступ до необхідних ресурсів та технологій. Згідно з дослідженнями, в Україні часто спостерігається нерівномірний розподіл ресурсів та недостатнє фінансування, що створює бар'єри для навчання дітей з ментальними порушеннями.

У підсумку, організація соціального супроводу дітей з ментальними порушеннями в спеціалізованих освітніх закладах є складним, але необхідним процесом, який потребує комплексного підходу, врахування міжнародного досвіду та специфічних потреб українських дітей. Лише завдяки спільним зусиллям усіх учасників освітнього процесу можна забезпечити успішну соціалізацію та навчання дітей з особливими потребами.

Нами було запроваджено авторську розробку «Програми корегувальної ігротерапії з дітьми-аутистами під час війни». Визначено специфіку Програми, теоретичне підґрунтя, наведена мета та етапи реалізації Програми, обґрунтовано доцільність реалізації Програми, а також надані рекомендації щодо реалізації Програми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андріянова О. Досвід організації педагогічних занять з дітьми дошкільного віку з ментальними порушеннями розвитку в умовах центру ранньої соціальної реабілітації. *Актуальні проблеми ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології: збірник тез доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 4-5 жовтня 2019 р.). За заг. ред. Шевцова А.Г.* Запоріжжя: Вид-во Хортицької національної академії, 2019. С. 101-104.
2. Балухтіна О.М., Кузьмін В.В., Кузьміна М.О., Іванченко А.В., Іванов Є.Р. Система соціальної роботи із сім'ями, які виховують дітей із розладами аутистичного спектру. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова.* 2024. Вип.97. С. 5-10.
3. Васенков Г.В. Педагогічні аспекти навчання розумово відсталих школярів. *Корекційна педагогіка: теорія та практика.* 2009. №2. С.13-18.
4. Гітченко І.П. Особливості соціально-психологічного супроводу дітей, які постраждали внаслідок військових дій. *На урок.* 2018. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-osoblivosti-socialno-psihologichnogo-suprovodu-ditey-yaki-postrazhdali-vnaslidok-viyskovih-diy-70165.html>
5. Гончаренко С., Володько В. Проблеми індивідуалізації процесу навчання. *Педагогіка і психологія.* 1995. №1(6). С. 63-71.
6. Давиденко Г.В. Ретроспективний аналіз упровадження інклюзивної освіти в Німеччині. *Педагогіка вищої та середньої школи.* 2015. Вип. 44. С. 333-338.
7. Дурманенко Є.А. Соціальна робота з дітьми з розладами аутистичного спектра. *Humanitas.* 2021. Вип. 1. С. 15-21.
8. Душка А. Л. Діагностика і корекція аутизму: метод. рекомендації. Одеса: Астропрінт, 2013. 45 с.

9. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 2342-IV від 13 січня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

10. Звіт за результатами дослідження щодо доступу дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивної освіти у Львівській області /Ініціативи з розвитку послуг в громадах для дітей та сімей проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), що виконується Alinea International Ltd. за підтримки Уряду Канади. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2021/04/02/Doslidzhennya_dostupu_do_inklyuzyvnoyi_osvity_2_02_04.pdf

11. Зміст та напрямки психологічної корекції в умовах спеціальної освіти. URL: https://stud.com.ua/78679/psihologiya/printsip_kompleksnosti#goog_rewarded

12. Коврігіна Л.М. Трирівнева модель підтримки учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі. *Розвиток професійної компетентності педагогічних працівників нової Української школи в умовах післядипломної освіти: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (14 травня 2021 р., м.Житомир)*. Житомир, 2021. С. 109-113.

13. Колупаєва А.А., Савчук Л.О. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене: наук.-метод. посіб. К.: Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с.

14. Кривоконь Н.І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні: навчальний посібник. Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2012. 320 с.

15. Кроча Н.Л. Соціальний супровід підлітків з інтелектуальними порушеннями в закладах спеціальної освіти. *Психолого-педагогічний*

супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 9 листопада 2023 р. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. С. 135-138.

16. Лозенко А. Індивідуалізація в умовах традиційної технології навчання: проблеми і перспективи. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти.* 2016. Вип. 9(3). С. 191-194.

17. Луканьова Л.О. Супровід особистісного та вікового розвитку дітей з ООП дошкільного віку - спільна стратегія діяльності педагогів та батьків. *Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 9 листопада 2023 р. / за ред. Т.О. Докучиної, відп. секретар О.І. Дмитрієва.* Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. С. 163-135.

18. Макарчук Н.О. Особистісна саморегуляція підлітків з порушенням розумового розвитку: монографія. К.: Фенікс, 2014. 448 с.

19. Макарчук Н.О. Психологія особистісної саморегуляції при ментальних порушеннях розвитку. *Проблеми сучасної психології.* 2017. Вип. 36. С. 173-184.

20. Матющенко І., Василенко,В. (2024). Роль принципу свідомості в організації психолого-педагогічного супроводу старшокласників з ментальними порушеннями. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* 2024. №1(24). С. 164-179.

21. Оцінка потреб дітей та сімей з дітьми. Великопосківська громада Одеська область, Роздільнянський район. Служба у справах дітей, 2024.

22. Оцінка потреб дитини та її сім'ї / За заг. ред. І. Д. Зверєвої. Авт.: І. Д. Зверєва, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський, Ж. В. Петрочко, І. Саммон. К.: Держсоцслужба, 2007. 144 с.
23. Пономарьова Г. Ф., Харківська А.А. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в центрах денного перебування. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2023. № 8. С. 159-168.
24. Псарьова М. Д. Методика дослідження освіти дітей з розладом спектру аутизму у США. *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молодих учених (Харків, 13 трав. 2021 р.)*. Харків, 2021. С. 43–44.
25. Психологічний супровід дітей з порушеннями соціальної адаптації - важливі аспекти та методи підтримки. *Psychologist*. URL: <https://psychologist.com.ua/psixologichnij-suprovid-ditej-z-porushennyami-sotsialnoi-adaptatsii-vazhlyvi-aspekti-ta-metodi-pidtrimki/>
26. Романовська Л. Педагогічний супровід діяльності дитячих громадських об'єднань як важлива соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2009. Вип. 16-17. С. 85-87.
27. Сайко Н. Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами в закладах позашкільної освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*. 2022. Вип. 5. С. 23-27.
28. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. К.: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
29. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму: монографія. К.: Фенікс, 2010. 320 с.
30. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців сфери соціальної роботи (до курсів) / уклад.: Г.В. Коваль, Е.І.Костишин,

Г.П. Васянович, В.В. Грицанюк, О.М. Міщенко, В.М. Логвиненко, Савостікова К.І.; за ред. Г.В.Коваль. Львів: ЛДУ БЖД, 2021. 208 с.

31. Соціальна інтеграція. *Словник іншомовних слів*. URL: <https://slovník-inshomovnih-sliv.slovaronline.com/15580-%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%90%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF> (<https://slovník-inshomovnih-sliv.slovaronline.com/15580-%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%90%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%AF>)

32. Столярик О., Семігіна Т. Сімейноцентричний підхід до підтримки родин, які виховують дітей з ментальними порушеннями. *Publishing House «UKRLOGOS Group»*. 2021. С. 85–96.

33. Столярик О. Стигматизація осіб з розладами спектру аутизму та членів їхніх Родин як феномен та як процес (огляд літератури). *Вісник академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2019. Вип. 3. С. 44-57.

34. Сучасні теорії соціальної роботи – бібліотека buklib.net. Головна – Бібліотека BukLib.net. URL: <https://buklib.net/books/30586/>

35. Тарадюк Д.О. Принцип індивідуалізації – основа розбудови інклюзивного освітнього середовища в закладах дошкільної освіти. *Інноватика у вихованні*. 2018. Вип. 7(2). С. 256-265.

36. Тисячна Т. Найбільша проблема інклюзивної освіти – недостатнє фінансування. 2016. URL: <http://vlasno.info/suspilstvo/dopomoga/osvita/item/11094-naibilsha-problema-inkliuzyvnoi-osvity-nedostatnie-finansuvannia-vinnytska-chynovnytsia>.

37. Товщик С. А. Стигматизація (stigmatization). Енциклопедія прав людини: соціально-педагогічний аспект: колективна монографія / кол. авт., за заг. ред. проф. Н. А. Сейко; відп. ред. Н. П. Павлик. 2014.

URL:http://eprints.zu.edu.ua/23748/1/%D0%A2%D0%BE%D0%B2%D1%89%D0%B8%D0%BA_%D0%A1.%D0%90.1.PDF

38. Федоренко О.Ф., Супрун Г.В. Технології інклюзивного навчання дітей з ментальними та поведінковими порушеннями: навчально-методичні матеріали. 2022. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/41343/>

39. Чепурнова О.А. Бібліотека методичних матеріалів / Інклюзивна освіта / Сучасні моделі залучення дітей та молоді з особливими потребами до позашкільної освіти в Україні -2019.

40. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

41. Шевченко Ю. Особливості організації корекційно-розвиткової роботи у дітей з ментальними порушеннями. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2020. Вип. 16. С. 375-391.

42. Що таке соціальний супровід та як він може допомогти вийти зі складної життєвої ситуації / Печерська районна в місті Києві державна адміністрація. URL: <https://pechersk.kyivcity.gov.ua/news/shcho-take-sotsialniy-suprovid-ta-yak-vin-mozhe-dopomogti-viyti-zi-skladnoi-zhittevoi-situatsii>